

5-мавзу. Кўкаламзорлаштиришнинг асосий композицион тамойиллари

Режа:

- 1. Режалаштириш услублари.**
- 2. Кўкаламзорлаштириш истиқболини аниқлаш**
- 3. Гулзорлар ташкил қилиш ва уларнинг турли хил шакллари**
- 4. Гулзорлар ташкил қилиш қоидалари**

РЕЖАЛАШТИРИШ УСЛУБЛАРИ

Истироҳат боғлари ва бошқа яшил объектлар қурилишида режалаштиришнинг учта тури қўлланилади: мунтазам услуб, пейзаж услуби ва аралаш услублар.

Мунтазам режалаштириш кенг тўғри йўллар, худуднинг геометрик шаклларга бўлиниши, экинзорларнинг симметрик тарзда жойлаштирилиши, ҳовузлар, гулзорлар ва майдончаларнинг тўғри геометрик шаклга эга бўлиши; хиёбон ва қатор экинзорлардан; шакл берилган дарахт ва буталардан фойдаланиш билан тавсифланади.

Пейзаж услуби худуднинг нотўғри шаклдаги бўлақларга ажратилиши билан фарқланади; алоҳида қисмлари носимметрик тарзда жойлаштирилади; гуллар, буталар ва дарахтлар эркин гуруҳлаштирилган ҳолда ўстирилади; ҳовузлар шаклан нотўғри тарзда; йўлакчалар илонсимон (илон изли) шаклда бўлади.

Ландшафт услубининг намунаси сифатида Санкт-Петербург ёнида Павловск истироҳат боғини кўрсатиш мумкин. У ерда кам дарахт ва экинзор турларидан фойдаланилган ҳолда жуда хушманзара пейзаж яратилган. Истироҳат боғида дарахтлар гуруҳлари, ўрмон массивлари, ялангиликдаги алоҳида дарахтлар, ҳовузлар ҳамда истироҳат қурилмалари ўзаро уйғунлаштирилиб барпо этилган.

Аралаш услуб – иккита: мунтазам ва пейзаж услубларининг бирлаштирилгани ҳисобланади. Тошкент шаҳридаги Мирзо Улуғбек истироҳат боғи аралаш услубда яратилгандир. Истироҳат боғининг марказий қисмида тўғри чизиқли энли хиёбонлар, геометрик шаклдаги гулзорлар жойлашган. Боғ чеккаларида илон изли йўлаклар, зинапоялар, нишабликларда дарахт ва буталар эркин услубда жойлашган.

Режалаштириш услубини танлаганда энг аввало табиий хусусиятлар инобатга олинади. Текислик жойларида асосан ландшафт қурилишининг мунтазам услуби кам ҳолларда-аралаш услуби қўлланилади. Бўлинган \жойларда баъзида аралаш (мунтазам услуб – алоҳида майдончаларда, қолган ерда-пейзаж услуби) дан фойдаланилади. Нотўғри шаклдаги ҳовузлар атрофида илон изли йўлакчаларни, тўғри шаклли ҳовузлар ёнида эса – тўғри йўлакчаларни барпо этиш мақсадга мувофиқ. Кўкаламзорлаштирилган худудда биронта объектни яратишда пейзаж услубидан фойдаланиш иқтисодий жиҳатдан самарадор ҳисобланади, бунда мавжуд экинзорларнинг кўп қисми сақланиб қолади.

Оммавий фойдаланиш объектларига олиб борадиган йўллар энли бўлиши, сокин дам олиш ҳудудларида эса – йўллар илон изли бўлиши мумкин. Спорт майдончалари текис жойларда дам олиш павильонлари эса – тўсилган рельефли ҳудудларга жойлаштирилиши лозим. Шунингдек, объектнинг қайси мақсадга йўналтирилганлигини ҳам инобатга олиш зарур.

РАНГЛАР ҲАҚИДА Дарахтлар, буталар, гуллар ва қурилмалар рангларининг уйғунлашуви кўкаламзорлаштириладиган ҳудуднинг бадий киефасини яратишда муҳим аҳамият касб этади. Инсон кўзи ранг тўлқинларининг фақатгина 400 дан 700 микрометр (мкм) гача бўлган диапазонини кўра олади. Бунда инсон томонидан 400-430 мкм узунликдаги ранг тўлқинлари бинафшаранг бўлиб қабул қилинади, 430-470 мкмдаги – ҳаворанг; 470-500 мкм – кўк, 500-570 мкм – яшил, 570-590 мкм – сариқ, 590-630 мкм – тўқ сариқ, 630-700 мкм қизил рангда қабул қилинади.

Ушбу нурлар мажмуаси кундузги ёруғлик нури тасаввурини беради. 400 мкмдан қисқа нур тўлқинлари – ултрабинафша, 700 мкмдан узун тўлқинлар эса – инфрақизилдир. Ултрабинафша ва инфрақизил нурлар кўзга кўринмасдир.

Қуёш спектрининг 63 та жилосидан 7 та асосий ранглар ажратилади: бинафшаранг, ҳаворанг, кўк, яшил, сариқ, тўқ сариқ ва қизил. Ранглар асосий, кўшимча ва нейтрал бўлади. Асосий ранглар бу – қизил, кўк, сариқ, бу ранглар аралаштирилганида бошқа рангларни ҳосил қилади, бу ранглар ўзлари бошқа ранглар аралашмасидан пайдо бўлмайди. Кўшимча ранглар – бошқа рангларни аралаштирилганидан олиниши мумкин, булар: кўк билан сариқ – яшил ранг беради, қизил билан сариқ – тўқ сариқ рангни. Нейтрал рангларга оқ, кулранг ва қора киради.

Инсон кўзларига таъсири бўйича ранглар илиқ (қизил, сариқ ва тўқ сариқ), яъни олов шуълаларини эслатувчи бўлади, ва совуқ (кўк, яшил, бинафшаранг) ёки муз ва осмонни эслатадиган рангларга ажратилади. Илиқ ранглар – бу фаол ранглар бўлиб, инсонга жонлантирувчи таъсир кўрсатади; улар яқин ва узоқ масофалардан ҳам яхши кўринади. Совуқ ранглар – бу пассив ранглардир, инсонга улар тинчлантирувчи таъсир этади ва яқин масофалардан яхши кўринади.

Ранглар бўйича маълум бир композицияларни яратишда қуйидаги ранг жилолари тафовут қилинади:

а) контраст – қарама-қарши ранглар бирга жойлаштирилади, масалан, қизил яшил билан, тўқ сариқ бинафша ранг билан, сариқ ҳаворанг билан, ҳамда шу рангларни кулранг билан ёнма-ён туриши;

б) гармоник, уйғун ранглар – ранглар доирасида ҳар биттадан кейингиси билан жойлашади, яъни, қизил сариқ билан, тўқ сариқ яшил билан, сариқ кўк ранг билан, ҳаворанг яшил билан ҳамда ушбу рангларнинг кулранг билан мос келиши;

в) дисгармоник, ҳамоҳанг бўлмаган – ранглар ёнидагиси билан бирга жойлаштирилади, яъни қизил ранг тўқ сариқ билан, тўқ сариқ сариқ билан,

сарик яшил билан, яшил кўк ранг билан, кўк ранг ҳаворанг билан, бинафшаранг қизил билан. Бу ранглар бир-бирига мос тушмайди, чиройли кўринмайди ва уларни соф ҳолида бирга ишлатиш тавсия этилмайди, фақатгина нейтрал ранглар ҳамоҳанглигида қўллаш мумкин;

г) нюанс – битта рангнинг оч рангидан то тўқ рангигача ёнма-ён жойлаштириш:

пушти рангдан, оч-қизил то тўқ қизил ранггача; ҳаворангдан, оч-кўк то тўқ кўк рангларгача ўзгариши.

КЎКАЛАМЗОРЛАШТИРИШ ИСТИҚБОЛИНИ АНИҚЛАШ

Буюмларнинг узоқлашиши натижасида уни илғаб олиш, кўриш, улар ҳажми, шакли ўзгариши – чизиқли манзара, ранглар ўзгариши эса – *фазовий манзара* деб аталади.

Чизиқли манзаранинг мисоли қуйидагича: ҳиёбон охири бошига нисбатан торроқ бўлса, ёки кичикроқ дарахтлар билан қопланган бўлса ҳиёбоннинг кўриниши узун бўлади. Аксинча ҳиёбон охири кенгайтирилган ёки унга бошидагиларга нисбатан каттароқ дарахтлар экилган бўлса, ҳиёбон қисқа бўлиб кўринади. Ҳовуз (кўл) ҳажмининг катта бўлиб кўриниши ҳовузнинг нариги бетида экилган дарахтларнинг паст бўйлилиги билан боғлиқ, кичик бўлиб кўриниши эса-ҳовузнинг қарама-қарши томонидан баланд дарахтлар жойлашганлигига боғлиқ.

Агар очиқ майдонга юқоридан назар солинса, у жой кичик бўлиб кўринади. Агар бирон-бир тепаликнинг кўриниши жиҳатидан катталаштириш зарур бўлса, унга тепалик чўққисига пирамидасимон шаклли дарахтлар экилади, ва паст томонга қарата экиб келинади.

Маълум бир предметнинг баландлигини икки ёки уч баробарига тенг келадиган узоқликдаги масофада жойлаштирилса, унинг узоқдан кўриниши яхши бўлади.

Фазовий манзаранинг мисоллари – узоқ масофада ранглар ифодасининг ўзгаришидир: сарик рангнинг яшилга; тўқ сарик рангнинг қорамтир қизил рангга; қизилнинг бинафшарангга, кўк рангнинг кўкимтир кулрангга, яшилнинг кўкимтир – ҳаворангга, қора ранг узоқдан очроқ тусда кўринади, оқ ранг эса – узоқ масофадан сарғимтир тусда ифодаланади.

Яшил хўжаликда бошлангич хўжалик бўлиб қуйидагилар иштирок этилади:

1. *Кўчатзор.*
2. *Гулзор хўжалиги.*
3. *Уруғли хўжалик.*
4. *Махсус қурилиш бошқармаси (яшил қурилиш).*
5. *Яшил хўжаликнинг идораси.*
6. *Манзарали боғдорчиликнинг комбинатлари (дарахт, бута, гулларни этиштириш)*

Шаҳарнинг перспектив режаси кўйидаги тартибда ишлаб чиқилади:

1. Табиий шароитлар ёзилади.
2. Шаҳарнинг ҳозирги аҳволи.
3. Яшил дарахтзорларнинг сони.
4. Яшил дарахтзорларнинг нормаси.
5. Кўкаламзорлаштиришнинг тури тўғрисида кўрсатмалар.
6. Лойиҳаланадиган дарахтзорларнинг дендрологик таркиби, агротехникаси, механизация.
7. Кўкаламзорлаштириш ишларини хажмини, навбатини нарҳини аниқлаш.
8. Кўчатларни турлари бўйича ва йиллар бўйича эҳтиёжини аниқлаш.
9. Кўчатзор ва гул хўжалигида бўлган эҳтиёжни ҳисоби.
10. Тупроқни тайёрлаш учун тадбирларни ишлаб чиқариш.
11. Ўсимликларни парвариш қилиш ва яшил дарахтзорларни сақлашни ишлаб чиқариш.

Ишлаб чиқариш ишларни ташкил қилиш. Техпромфинпланда кўйидагилар кўрсатилади:

1. Агротехника масалалари;
2. Дарахтзорларни кўриб қолишдан сақлаш тадбирлари;
3. Кўчатлар ва гулларнинг сифатини ошириш тадбирлари;
4. Механизмлардан тўлароқ фойдаланиш, хомашё ва материалларни иқтисод қилиш.

Кўкаламзорлаштириш ишларининг таннархини камайтириш кўйидагича йўл билан бориши мумкин:

1. Тупроқни тайёрлаш ишини арзонлаштириш.
2. Лойиҳада ортиқча тадбирлар қилинади, яъни:
 - а) гиламли тўғри тупроқда экиш;
 - б) дарахт ва буталарнинг сонини камайтириш, майсазорларнинг майдонини кўпайтириш;
 - в) жонли деворларни камайтириш;
 - г) чўянли, мрамрли, гранитли чегараларнинг ўрнига темирбетонли девор ишлатиш;
 - д) яшил полосалар бўйича экиш;
 - е) катта ёшдаги кўчатлар ўрнига кичикроқ ёшдагилари экилади;
 - ж) йўлкаларни камайтириш;
- 3) чуқур ва траншеяларнинг катта-кичиклигини камайтириш.
 1. Кўчатларни нархини камайтириш.
 2. Материалларнинг нархини камайтириш, транспорт харажатларини камайтириш.
 3. Иш унумдорлигини ошириш.
 4. Машиналардан фойдаланишини яхшилаш.
 5. қўшимча чиқишларни камайтириш.

Кўкаламзорлаштириш - кўрилиш ишларини икки усул билан олиб бориш мумкин:

1. Яшил объектнинг ҳамма қурилиши даврини кетма-кет бажариш, (участкани тайёрлашдан ва урна, скамейкаларни ўрнатилишигача);

2. қурилиш элементларини параллел бажариш (масалан, бир вақтни ўзида дарахтларни экиш ва майсазорни барпо этиш ёки йўлчалар ва майдончаларни тайёрлаш).

Ишларни бажариш учун қўйидагича кетма-кетлик қабул қилиниши мумкин:

1. Лойиҳаланаётган паркнинг чегарасини белгилаш;
2. Мавжуд дарахтларга парвариш бериш;
3. Вақтинчалик иншоотларни қуриш;
4. Лойиҳа бўйича участкани бўлиш;
5. Ҳар ҳил иншоотлар пойдевори учун катлаванлар қазииш;
6. Майдонни тозалаш;
7. Ер ости хўжалиги тармогини ўтказиш;
8. Чироқлар (фанарлар)ни ўрнатиш;
9. Ҳар ҳил участкаларда тупроқни кесиш ;
10. Аҳоли пунктларидан ортиқча тупроқни чиқариб ташлаш;
11. Йўллар ва майдончалар учун асос тайёрлаш;
12. Кўчат экиш ва уруғ сепиш учун тупроқни тайёрлаш;
13. Йўлчаларга ва майдонларга қоплама ўрнатиш;
14. Павилонларни қўриш ва монтаж қилиш;
15. Дарахтлар буталар, гулларни экиш, майсазор учун уруғлар сепиш;
16. Вақтинчалик иншоотларни бузиш ва ортиқчасини олиб чиқиш;
17. Кичик архитектура шаклларини ўрнатиш.

Гулзорлар ташкил қилиш ва уларнинг турли хил шакллари

Ихтиёий яшиллик бунёд этишнинг (яшил қурилишнинг муҳим асоси бу клумбалар, рабаткалар, гуруҳ. лар, газон (майсазор) фонига алоҳида ва бошқа экинлар ҳисобланади. Лекин гулли безатишда аниқ муносабатлар ва ўлчамларга бўйсунуш керак. Ҳиёбонлар, истироҳат боғлари ва кўкаламзорлаштиришнинг бошқа объектларини гулзорлар билан ўта тўлдириб юбориш рационал эмас ва ҳар доим ҳам ўзини оқламайди. Гулзорларни лойиҳалашда бош тамойилга таяниш керак, яъни гулли безак берилган кўкаламзорлаштириш объектининг умумий мақсадига бўйсунуши зарур, бунда гулзорни қандай объект олдида-маданият саройи, мемориал, хиёбон, маъмурин бинолар олдидалиги ҳисобга олинади. Бу ҳолда гулзорлар архитектура иншоотига (монумент, бино ва ҳ. к.) диққатни жалб қилиши ва унинг ўзига хос хусусиятини ажратиб кўрсатиш керак.

Лекин бошқа мақсад ҳам бўлиши мумкин. Масалан, томошабинда (дам олувчи) гулларнинг гўзаллиги, уларнинг ранги, шакли, ҳиди, янгилиги ва такрорланмаслиги билан яхши кайфият ҳосил бўлиши эҳтимолдан ҳоли эмас. Бу ҳолда умумий архитектура мақсадига безатиш бўйсунмайди, яъни тескариси, архитектура ансамбллари ва уларнинг деталлари ўсимликлар шаклининг ўзига хослигини ажратиб кўрсатади, уларга қўшилиб кетади ва ўзига хос гармония касб этади.

Партерли ва турли композицияли раиғ-баранг, чиройли гулзорлар алоҳида

хусусиятга эга иншоотларни безатишда ишлатилади. Жумладан, бу ишлар кўрғазмалар, маданият саройлари, ҳайкаллар, мемориаллар, музейлар, театрлар рўпарасида амалга оширилади. Гуллар ва бошқа ўсимликларнинг барча сифатларини яхши кўрсатиш учун, боғлар, хиёбонлар ва алоҳида гулзорларни кўкаламзорлаштиришда турли классик усуллардан регуляр (геометрик, франицуз) ва ландшафт (инглиз) усулларидан фойдаланиш мумкин. Бу усуллар -тинч, шоирона муҳит ва табиатга бевосита яқинлик тасаввурини акс эттиради. Шаҳарлар ва бошқа йирик аҳоли пунктларида маданият ва дам олинш боғлари шундай ташкил қилинадики, уларда гулзорлар, газон (майсазор)лар дарахт-буталар бир нечта минтақаларда турлича мақсад ва ҳар хил кўринишда жойлашиши мумкин. Кўкаламзорлаштиришда хиёбонлар, даҳалар, махсус боғлар розариялар, сиренгариялар, георгинариялар ва ҳоказолар ҳам катта аҳамият касб этади.

Гулзорларни ташкил қилиш-бу лойиҳалаш ва уларни амалиётда бажаришдан иборатдир. Гулзорлар лойиҳасини хиёбонлар, истироҳат боғлари ва бошқа цурилишлари мўлжалланган жойдан ажратилган ҳолда амалга ошириш мумкин эмас.

Гулзор деганда, турли объектларни безатиш учун мўлжалланган ва ўзида майсазорлар, йўлакчалар, бир йиллик ва кўп йиллик гулловчи ҳамда манзара берувчи баргли ўсимликлар ва кичик архитектура шаклларини мужассам этган майдон тушунилади. Гулзорлар қисқа вақтли дам олиш ва безатиш учун ишлатилади, шунингдек, жойнинг конфигурациясига кўра турли шаклда-тўрт бурчак, чўзинчоқ, юмалоқ, тўғри бурчак бўлиши мумкин. Гулзорлар турли ўлчам ва шаклдаги клумбалар, майсазорнинг яшил фонидаги рабаткалар ва ҳошиялардан ташкил топади. Гулзорлар майдони кичикроқ майдончадан (4-5 дан 20 м² гача) 1 гектаргача ва ундан кўпроқ бўлиши мумкин.

Гулзор аниқ таркибий қиомларга эга: 1) турли шаклдаги гул экинлари; 2) йўлакчалар; 3) майсазор. Уларнинг классик мос тушиши, гул экинлари майдони, йўлакчалар ва майсазорларнинг 3:5:8 муносабати ҳисобланади. Сўнгги йилларда майсазорлар учун кўпроқ, гуллар учун эса камроқ жой ажратилапти. Объектларни кўкаламзорлаштириш турли элементларининг фоизли муносабати ҳам мавжуд. Дарахтларга 40-50 фоиз I (жанубда бирмунча кўпроқ), буталарга 10-20 фоиз (шимолда кўпроқ), майсазорлар учун 8-18 фоиз, гул экинларига 4-8 фоиз ва йўлакчаларга 15-20 фоиз жой ажратиш тавсия қилинади. Кўрсатилган элементларнинг фоизли муносабатини аниқлагандан сўнг, лойиҳалар тузилади, бунда вертикал кўкаламзорлаштириш, тошли тоғчалар, сув қурилмалари (ҳавзалар, фавворалар ва бошқалар), дам олиш ва хизмат кўрсатиш айвончалари, киоскалар, кичик архитектура шаклларининг жойлашиши ҳисобга олинади. Лойиҳалашда шунингдек, берилган объектнинг меҳмонлари сони ҳам ҳисобга олинади. Шунга кўра йўлакчаларга ажратилган майдонни кўпайтирадилар ёки камайтирадилар, кичик архитектура шакллари сони ҳисобланади. Гулзорнинг меҳмонлари кўп бўлса, йўлакчалар эни кенгайтирилади. -

Гулзор қисмлари жуда чиройли, кўзга ташланиб туриши, ёрқин бўлиши керак, шу масалани ечишда «олтин пропорция» қоидадан фойдаланиш

ёрдам беради, бунда биринчи икки соннинг йиғиндисидан учинчи сонни беради ҳамда биринчи сон иккинчи соннинг ярмисидан катта, яъни, 3:5:8 (3+5=8), 5:8:13 (5+8=13), 8:13:21 (8+13=21), 13:21:34 (13+21 = 34).

Юқорида айтилганидек, энг чиройли гулзорлар гул экинлари, йўлаклар ва майсазорларнинг 3:5:8 ёки 5:8:13 муносабатида ҳосил қилинади.

Мисол. Гулзор учун 400 м² ер ажратилган. «Олтин пропорция» қоидасига кўра, (3:5:8) йиғиндида 16 та қисм ҳосил бўлади: $400 \text{ м}^2 : 16 = 25 \text{ м}^2$ ни «олтин пропорция» сонларига кўпайтирсак куйидагиларни оламиз: $25 \text{ м}^2 \times 3 = 75 \text{ м}^2$ - бу майдон гул экинлари (клуббалар, рабаткалар, хошиялар, гуруҳлар, алоҳида экинлар) учун ажратилади; $25 \text{ м}^2 \times 5 = 125 \text{ м}^2$ бу майдон йўлакчалар учун ишлатилади; $25 \text{ м}^2 \times 8 = 200 \text{ м}^2$ бу майдон майсазор учун ажратилади.

Лойиҳалашда энг олдин жойнинг ўлчамлари ва конфигурацияси аниқланади. Бунинг утун бурчакли асбоблар ва ўлчов лентаси ёрдамида ер майдони ўлчанади. Ер режаси керакли масштабда қоғозга кўчирилади. Сўнгра шу жойдаги барча коммуникацион линиялар (иситиш, канализация, электр ва бошқа тармоқлар) белгиланади. Режада кўкаламзорлаштириш майдонидаги барча объектларни ҳамда у ёки бу гул экинлари экиш мўлжалланган келгуси объектдаги йўл ва йўлакларнинг йўналишини аниқловчи барча бандларни белгияш зарурдир.

Амалиётда кўкаламзорлаштириш объектининг куйидаги ўрганиш усули ишлатилади. Кўкаламзорлаштириш учун ажратилган жойни тайёрлайдилар, режалаштирадидилар, ўғит соладилар, ҳайдайдилар, бороналайдилар ва кўп йиллик бошоқли ўтлар сепилади. Утлар яхши ўсиб, ўрганилгандан сўнг, устидан юришга рухсат этилади. Босилган йўлчалар келгусида ҳам йўллар тармоғи, йўлчалар, гулли безашнинг майдончалари ва элементлари (клуббалар, рабаткалар ва ҳ. к.) ни лойиҳалаш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Даҳа ва мавзелар ичини кўкаламзорлаштиришда ва боғлар ташкил қилишда, тинч дам олиш жойларини, қумдонларни, арғамчиларни, зинаиояларни ва ҳоказоларни жойлаштиришни кўзда тутиш керак. Идоралар ва бошқа маъмурий бинолар олдида машиналар, мотоцикллар, отлар учун туриш жой, эълонлар, рўзнома ва ҳурмат тахталари учун майдончалар ажратилади-

Лойиҳалашда гиламли клуббалар, рабаткалар ва ҳоказоларнинг мураккаб расмларидан фойдаланмаслик керак. Ҳозирги вақтда чиройли, оддий ва аниқ композицияларга талаб ортмоқда.

Гулзорлар учун қуёш тушадиган очик жойлар ажратилади. Жойнинг шимолий ва ғарбий чегараларида дарахт ва буталардан ҳимоя чизиги тортилади. Бундай чизиқларни кўчалар, йўллар билан чегараланган томонларга тортиш мақсадга мувофиқдир. Бу эса чанг ва ортиқча шовқиндан сақлайди. Агар зарурат бўлса, ўтиб бўлмас жонли деворлар яратиш лойиҳалаштирилади. Агар лойиҳаланаётган объектга қишда ҳам кишилар келиб турсалар ва фойдалансалар, у ҳолда баргли ўсимликлардан ташқари игнабарглиларни ҳам экиш мумкин. Шундан сўнг безатишнинг бошқа элементларини-гулли экинлар, кичик меъёрий шаклларни режалаштиришга киришилади. Спецификация (ассортимент танланади, объектда ишлатилувчи

Ўсимликлар сони ҳисобланади, уларнинг алмашиши, уругликнинг керакли миқдори ва ҳ. к. лар) ишлаб чиқарилади. Жойлар, йўллар, клумбаларнинг чегаралари аниқлангандан сўнг, дпрахтлар, буталар, ўсимликлар экилишини ҳисобга олгак ҳолда, гулзорнинг нусха лойиҳаси тузиладн. У кўпинча 1:10 масштабда бажариладп, лекин бошқа нисбатларни, яъни кўкаламзорлаштириш объектн тўғрисида яхши тасаввур уйғотувчи нисбатларни ишлатиш мумкин.

Гулзорлар ташкил қилишда қуйидаги қоидалардан фойдаланиш тавсия қилинади:

1. Гулзор клумбанинг ўрта, марказий қисми энг ёрқин, диққатни жалб қилувчи бўлиши керак. У ҳавза, ҳайкал ёнида ёки ўзича мустақил объект бўлиши мумкин.

2. Гулзордаги гул шакллари майда бўлмаслиги керак, акс ҳолда у хунук кўриниши мумкин. Оддий чизиқли йирик шакл ҳосил қилиниши маъқулроқдир.

3. Гулли шакллар камроқ ва маълум масофаларда газон (майсазорлар) билан ажратилган бўлиши керак.

Нусха лойиҳасини тузиш ва тасдиқланиш декабр ойининг охири январ. ойининг бошидан кечиктирмаслик керак, чунки кўкаламзорлаштириш учун керакли ўсимлик кўчатларини етиштириш бўйича ишлаб чиқариш топшириғини олдиндан бериш лозим. Шундан сўнг экишнинг ишчи чизмаси масштабда, бўёқсиз бажарилади, бунда йўлларнинг эни, клумбаларнинг диаметри, рабаткалар эни ва узунлиги, экиш учун ўсимликлар ва жўяклар орасидаги масофа кўрсатилади. Экиш чизмаси лойиҳани амалда бажариш расмлар, рабаткаларнинг режаси тузилади-

Кўкаламзорлаштириш объектида биринчи навбатда турли коммуникации йўллар (водопровод, электропроводка ва ҳ. к.) ўтказилади. Шундан сўнг дарахт ва буталар экилади, йўл тармоғи, турли майдончалар қурилади, майсазорлар ва гулли безатишнинг турли кўринишлари учун ”озуқали тупроқ солинади, майдон режалаштирилади, майсалар аралашмаси экилади ва охириги навбатда гулли ўсимликлар экилади ва уруғлари сепилади.

Гулли экинзорларнинг шакллари. Гулзорлар ташкил қилишда гулли экинзорларнинг турли шакллари клумбалар, рабаткалар, нақшлар, гуруҳлар, ҳошиялар, массивлар, альпинариялар, миксбордерлар ва алоҳида экинзорлар ишлатилади.

Клумбалар шакли деярли бир хил ўлчамдаги, турли перпендикуляр йўналишдаги, геометрик тугалланган контур шаклида бўлади. Бошқача қилиб айтганда, гулзор-бу жимжимадор гулли жўяк, барча йўналишларда деярли бир хил ўлчамга эга. Клумбаларни атрофидаги майсазор ёки йўлакчалардан юқорироқ қилиб ҳосил қилинади ва манзарали ўсимликлар экилади. Клумбалар одатда майсазор фонида жойлаштирилади, очик майдонларда эса уларнинг четлари ажриқ билан ҳошияланади. Майсазордаги гулзорлар бир вақтнинг ўзида гулзор қисм ёки унинг маркази бўлиши ёки партерда марказий ҳолатни эгаллаши мумкин. Клумбалар шакл бўнича юмалоқ, -квадрат, тўғри бурчак, чўзинчоқ, юлдузсимон ва бошқача бўлади. Гулзор катталиги

турличадир: 0,75 см. дан 7 м. гача ва хатто диаметри 20м лн, лекин кўпинча 4данбм. гача (эни кўп тарқалган). Клумбалар юзаси доим дўнг, 5-10° га қия қилинади, яъни юза радиусининг ҳар бир узунасига ўлчанган метрида 5-15 ва ундан кўпроққа кўтарилади. Дўнг гулзорларда гуллар жуда яхши кўринади ва сувнинг туриб қолиши бўлмайди. Жуда баланд ёки «ёпиштирилган» гулзорлар ноқулай бўлади, чунки суғориш ва ёмғир сувларидан тупроқ ювилиб кетиши мумкин ва бундай гулзорлар тезда қуриб қолади. Клумбаларнинг энг катта баландлиги 50-80 см., қоши майсазорлардан 8-10 см. баланд бўлади ва четлари ажриқ ёки 25-50 см. кенгликдаги майсазор экинларининг аралаш уруғини сепиш билан хошияланади. Марказга нисбатан унчалик дўнг бўлмаган гулзорларнинг ўрта роғига баландроқ четларига эса пастак ўсимликлар экилади. Акс ҳолда, гулзорларнинг марказини кўриш мумкин бўлмай қолади.

Ўсимликларнинг қайси гуруҳга мансублигига кўра, клумбалар қуйидаги турларга бўлинади:

1. Гиладель, яъни пастак, гулловчи ёки манзарали-баргли, турли хил ўсимликлар экилган клумбалар. Ўсимликларни бир хил баландликда сақлаш ва расмнинг чизиқларини аниқ сақлаш учун уларни узлуксиз кесиб туриш керак.

2. Гулли, асосан йирикроқ гулловчи ўсимликлар ҳамда манзарали-баргли ўсимликлар ҳам кўшиб экилган клумбалар. Бунда бир йилликлар ҳам, кўп йилликлар ҳам, очиқ ерда қишлоғчи ва қишламайдиған ўсимликлар қўлланилади. Бир йилликлар алмашувчи (вегетадия даврида ўсимликлар алмаштирилади) ва алмашмайдиғанларга бўлинади. Алмашувчи клумбаларда баҳорда кўпинча пастак (20 см. гача) ўсимликлар ишлатилади. Клумбаларда баҳорда виола, незабудка, лола, ва бошқалар яхши кўринади.

Рабатмалар (жўяклар) гулзор қисми, жўяк кўринишидаги узун ер майдони гулли экинзор шакли. Унда гулловчи ва манзарали-баргли ўсимликлар экилади. Рабаткалар йўлакчалар, майдончалар ёки қурилмалар бўйлаб жойлашган гулли жўяклардир. Рабаткалар ишлатилишига ва безатилаётган майдонга кўра турли узунлик ва кенгликка эгадир. Энг калталари 2-4 м., узунлари эса бир неча юз метргача бўлади. Рабаткалар кенглиги 0,5 дан (жуда кам) 3-4 м. гача, кўпроқ тарқалганининг кенглиги 1 -1,25 м. Рабаткалар юзаси ҳар доим текис, сувнинг туриб қолмаслиги учун фақат марказга нисбатан озроқ кўтарилган бўлади. Кенглиги 3 м. бўлган лентасимон экинларни, кўп йилликларнинг 5-8 та жўякли ёки бир йилликларнинг 8-12 та жўякли экинларини рабаткаларга мансуб деса ҳам бўлади. Рабатканинг четлари майсазор билан баравар ёки ундан 4-10 см. баланд бўлиши мумкин. Кўп йиллик ўсимликли рабаткаларни гулзорлар четида, унинг рамкаси сифатида жойлаштирилади. Қурилишга хослиги ва жойлашишига кўра рабаткалар бир томонлама (асимметрик) ва икки томонлама (симметрик) бўлади. Бир томонлама рабаткалар баланд ўсимликларни кўринмас жойларда девор, жонли девор, бино фасади ва ҳоказолар ёнида юзага келтирилади. Икки томонлама рабаткалар гулзорнинг марказий қисмида жойлаштирилади. Жуда узун рабаткалар узлуксиз ёки узилган, бўлакчаларга бўлинган бўлиши

мумкин.

Узилган рабаткалар квадрат ёки юмалоқ клумбачалар, йўлчалар, йирик ўсимликларнинг алоҳида экилгани ва бошқалар билан узилиши мумкин, бу эса уни жонлантириб, бир хил чизикнинг зерикарли таассуротиини йўқотади. Рабатка ўзининг умумий узунлигига кўра ҳар 5-15 м. да узилиши мумкин. Бундай ҳолларда рабаткаларнинг узилиш жойларида штамбали ёки атиргуллар, георгиналар, функциялар ва бошқа баланд ёки ўрта бўйли чиройли ўсимликларни экиш тавсия қилинади. Рабатканинг кенглиги ўсимликлар экиш жўякларининг сонига боғлиқ. Уларда ўсимликларнинг тур ва нав таркиби хилма-хил бўлиши мумкин ва кўпинча гулзор клумбаларида экилган ўсимликларга мос тушиши зарур.

Арабеска гулли экинзор шакли сифатида ҳозирги вақтда жуда кам ишлатилади бу майдони кичикроқ, ясси ёки бироз кўтарилган (дўнг) клумбалардир, ўзининг абриси, яъни ташқи кўриниши ва контурлари бўйича барглар, гуллар, гирляндлар, гулчамбарлар, капалаклар ва бошқа расмларни эслатади. Арабескалар асосан па;тер ва гулзорларнинг ён қисмларига, майсазор бурчакларига жойлаштирилади. Тартибга кўра гиламли ўсимликлар билан ҳосил қилинади. Арабескаларда ўсимликларни экиш ва парваришлаш (унинг атрэфндаги майсазор билан бирга) рабаткалар ва бошқа экинзорларга нисбатан жуда кўп меҳнат ва сарф-харажат талаб қилади. <

Гуруҳ бу гулзорнинг қисми, кичикроқ сонли бир тур ёки нав ўсимликларининг экилган жойини ўзида акс эттирувчи гулли экинзорларнинг битта шаклидир. Гуруҳлар учун кўпинча баланд бўйли гулловчи ҳамда манзарали-баргли бир йиллик ёки кўп йиллик ўсимликлар, буталар ёки дарахтлар ишлатилади, бунда улар яқин масофаларда экилади.

Гуруҳ икки хил бўлади:

1) девор олди хили-деворлар, дарахтлар пояси, ахлат қутилари, ҳожатхоналар, деворчалар ва бошқаларни манзаралаштириш учун баланд бўйли чиройли баргли ўсимликлар (кleshевина, манзарали каноп ва бошқалар) ишлатилади;

2) эркин ўсувчи хили, майсазорда озод композицияда экилади, бу гуруҳлар учун турли баландликдаги ўсимликлар ишлатилади.

Экилаётган ўсимликлар сони 3-5 тадан кам бўлмаслиги керак. Кўпинча гуруҳлар атрофига, кўринадиган тарафига пастрок ўсимликлар экилади. Юқорида айтилганидек, гуруҳ кўпинча бир тур ўсимликдан ташкил топади, ammo айрим ҳолларда уни ўзаро баландлиги, ранги ва бошқа сифатлари билан мос бир неча (2-3) хил ўсимликлардан ҳосил қилиш ҳам мумкин.

Алоҳида ёки солитер экиш деб, алоҳида бир йиллик ёки кўп йиллик ўсимликлар экилган экинзорнинг бир шаклига айтилади. Бу майсазор, гулзор, истироҳат боғи ёки ҳиёбон фониди, гуруҳлар, клумбалар, рабаткалар, кичик меъморий шакллари ва ҳ.к.лардан узоқроқда жойлашади. Экиш учун ўсимликларни алоҳида ҳол учун баландлиги, габитуси, барглар, гуллар, мевалар ранги ва бошқа ўзига хос хусусиятлари бўйича танланади ва безатилаётган объект ва гулзор ҳам, албатта ҳисобга олинади. Алоҳида экинлар (солитерлар)нинг кўркамлиги барча йўналишларда тўлиқ бўлиши

керак: сербарглилик, чиройли габитус, баргларнинг оригиналлиги, гуллашнинг (гулловчи ўсимликлар учун) тўлиқ ҳамда кетма-кетлиги ва ҳ.к.

Солитерлар сифатида қоида бўйича, ёруғсевар ўсимликлар қўлланилади. Майда баргли, тўқ рангдаги гулли ўсимликларни йўлакчалар ва кўринадиган жойларга аксинча, йирик баргли, йирик ва ёрқин гулли ёки гулбаргли ўсимликларни эса узоқроққа экиш мумкин.

Бордюлар (хошиялар) гулзор қисми, гулли экинзорлар шакли, клумбалар контури, йўлакчалар чизиғи, рабаткалар, майсазорлар, аллеялар бўйлаб экилган гулловчи ёки манзарали-баргли бир йиллик ҳамда кўп йиллик ўсимликлар бўлиб, улар хошия ҳосил қилади. Айрим ҳолларда бордюлар рамка ёки хошия дейилади.

Бордюлар ўсимликнинг катталиги ва хошиянинг хусусиятга кўра, 10-40 см. кенгликда 1-5 та қаторда ҳосил қилинади. Гулловчи, гиламли, бир йиллик ёки кўп йиллик пастак (20 см. гача), манзарали-баргли ўсимликлар қатор-қатор қилиб экилади. Булар табиий ўсувчи ёки кесиб турилувчи, жонли девор кўринишидаги буталар бўлиши мумкин. Уларнинг бўйи 0,7-1 м. дан ошмаслиги ва кенглиги, кичикроқ бўлиши керак, шу билан бирга уларнинг туплари бирлашиб турувчи оралиқ масофада экилади.

Бордюларнинг баландлиги хошияланаётган объектга кўра, жуда ўзгариб туради. Бордюлар кўкаламзорлаштирилаётган жойнинг манзарали меъморий безаш учун хизмат қилади, улар гулзорли безатишнинг тугалланган кўринишини яратади.

Партер бино олдидаги ёки истироҳат боғи, хиёбон бошида ва бошқа жойлардаги тантанали гулзор. Истироҳат боғ санъатида партер ёнлама текисликдаги манзарали курилма ҳисобланади. У гулли манзарали безатишнинг катъий усулида бажарилиб, хиёбонлар ва истироҳат боғларининг кириш жойларига, бино олдида аниқ, тўғри шаклда ўрнатилади. Партер бир нечта таркибий қисмлардан (майсазорлар, махсус танланган манзарали баргли ва гулловчи ўсимликлар, йўлакчалар, кичик меъморий шакллар) ташкил топган. Бу қисмлар ўз навбатида гул композициясида бирлашиб, бир бутунликни ташкил қилади.

Партернинг умумий режаси одатда тўғри тўртбурчак шаклида бўлади. Катта томони кичигидан 2,5 баравар катта ҳисобланади, бу эса унинг тенг майдончаларига бўлиб, композицияларни тўғри жойлаштириш имконини беради, бунда керакли симметрияларни сақлаш ва партерга кирувчи барча таркибий қисмларнинг гармоник мос тушишини ҳисобга олиш мумкин.

Партернинг марказий қисмини бир ёки бир неча турли ўлчамдаги клумбаларни, бассейнларни, гулдонларни, ҳайкалларни ўз ичига олувчи майсазор эгаллайди. Партер майдони кўкаламзорлаштирилаётган объект ўлчамларига мос равишда режалаштирилади. Партернинг кўкаламзорлаштириш объектига гармоник муносабати 1:1,5 дир. Бунда бирлик кўкаламзорлаштирилаётган майдон объектидир, партер эса 1,5 баравар катта майдонни эгаллайди.

Массив бу йирик ўлчамли ўсимликлар (кўпинча дарахт ва буталар) экилган, етарлича кенг майдонни эгаллаган экинзордир. Массив яратишда

унинг мақсадига таяилади. Урмон боғларини ташкил қилиш кўпинча табиий ўрмон массивларида амалга оширилади. Кўп ҳолларда янги массивлар яратишда ёруғсевар ўсимликлар ишлатилади.

Чирмашувчи **ўсимликлар** асосан деворлар, айвончалар, балконларни безатиш, пергол яратиш учун ишлатилади, лекин улардан гулзорларда ҳам фойдаланиш мумкин. Бундай ҳолларда майсазорларда каркаслар ўрнатилади ёки ип тортилади. Шу тариқа ўсимлик чирмашиб ўсади ва вертикал деворлар, колонналар, конуслар ҳамда бошқа шакллар ҳосил бўлади.

Альпинарий тошли боғ ёки тоғча, альп флораси қўлланилган тоғ ландшафтининг ўзига хос чиройини акс этирувчи сунъий яратилган қурилмадир. Альпинария комплексида тош ҳамда ўсимликларнинг бир йиллик, кўп йиллик ва буталари чиройли қўшилиб яхлит бир бутунлик ҳосил бўлади. Альпинариянинг ўлчами ва жойи маҳаллий шароитлар ва имкониятлар билан аниқланади: қоида бўйича, бу майдон 2 дан 200 м² , гача ва бўйи 0,5 дан 10 м. гача бўлган жойдир.

Альпинариялар кўпинча ландшафт стилидаги паркларда ишлатилади. Тоғ-тошли ландшафт кўринишидаги бурчакни акс этирувчи альпинарийни қоидаларга бўйсундириш мумкин эмас, шунинг учун тўлиқ меъморнинг санъати ва бадиий савиясига боғлиқдир. Альпинарияда тошни қўллаш билан бир вақтда сувни ирмоқ, каскад кўринишида ишлатиш мақсадга мувофиқдир. Альпинария кузда ташкил қилинади. Баҳорда ернинг чўкиши тўхтайдир. Шағалсимон дренажланган асосга торф, йирик донали кум ва бир неча микдор майда шағал қўшилган яхши озукли серажриқ тупроқ солинади. Алоҳида секторларда ўсимликнинг индивидуал хусусиятларига кўра махсус тупроқ ҳосил қилиш мумкин. Шундан сўнг, тупроқ тепалиги турли ўлчам ва шаклли, бир ёки бир неча, аммо минерал таркиби бўйича бирбирига яқин тошлар билан қопланади. Ўсимликлар баҳорда экилади.

Кўпгина баланд тоғ ўсимликларининг етарли даражада қишга чидамлигига қарамай, альпинарияларда қиш вақтида уларнинг айрим турлари қисман ёки тўлиқ ҳимояланиши керак.

Миксбордерлар деворлар, бинолар, баланд бўйли экинлар олдида табиий гуруҳлар кўринишида жойлашган манзарали ўсимликлар (кўп йилликлар, икки йилликлар ва бир йилликлар)нинг кўп гуруҳли ва қаторли аралаш экинзордир. Миксбордерлар учун ўсимликлар ҳили шундай танланади-ки, бунда уларнинг гуллаши эрта баҳордан совуқ тушгунча узлуксиздавом этади. Ўсимликлар гуруҳи шундай **Жойланиши** лозимки, бунда бутун мавсум давомида майдон турли тусдаги гуллар билан қоплансин. Миксбордер четлари ўзига хос ўсимликлар билан хошияланади. Кўпинча хуёшли жойларни эгалловчи миксбордерларда ёруғсевар ўсимликлар экилади.

Ҳавзалар. Кўпинча ҳиёбон ва истироҳат боғларида турли ўлчамдаги сунъий ҳавзалар ўрнатилади, унинг қирғоқларига манзарали намсевар ўсимликлар экилади, бу ўсимликлар фақат ҳиёбон ёки истироҳат боғи билан уйғунлашмай, ҳавзанинг ўзига ҳам уйғун бўлиши керак. Одатда, қирғоққа ирислар, незабудкалар, ҳавзага эса намфалар, рогоз ва бошқа сув ўсимликлари экилади

